

СТРЕЉАЊЕ

Освануо је четвртак, 27. новембар 1941. године. У раним југарњим часовима био је то тмуран, јесећи дан. Ако је судити по оној народној изреци да се по јутру дан познаје, изгледало је да ће све бити по старом. Здраве затворенике истерали су у двориште, постројили и отерали на рад. Као и увек, терали су их да трче у колони, а блато је прскало по њима. Ко у путу падне од изнемоглости, Немци и жандарми му притрче и туку га док му другови не приђу, узму га испод руку и склоне од нових батина и других неприлика. Тог дана на изградњи аеродрома на Сувом пољу радило је око 270 људи. У Тадића магацину остали су болесни, уморни и исцрпљени. Једни су се разболели од напорног физичког рада на који нису били навикнути, други од превелике хладноће и глади, а трећи се још нису ни опоравили од задобијених повреда. Заједно су проводили последње дане на прљавом поду магацина, без лекарске неге па и обичне људске бриге.

Међу онима који су тог дана остали у магацину био је и Боривоје Бора Атанацковић, инжењер агрономије из Ваљева. Он једини није био болестан, али пошто на једној руци није имао шаку, није био споообан за било какве физичке радове у пољу, па је све време проводио у Тадића магацину. Док су остали радили на изградњи аеродрома, он је водио разговоре са болесним и повређеним друговима. Говорио им је о несрећи која их је снашла, тешио их и саветовао им да истрају, чинио им разне ситне услуге и томе слично. Тако је било и овог последњег дана који су проводили заједно.

Сунце је све више и јаче грејало. Сијало је као у пролеће, а небо је постајало ове плавље и чистије. Само ту и тамо било је прошарано по којим облачићем. Заробљеници који су тог дана отишли на радилиште копали су канал и избацивали тешку и водом натопљену земљу. Жандарми су их стално пожуривали, говорећи им:

„Ајде још мало, само још овај канал па смо готови!"

Радили су у границама својих могућности и помно ослушкивали завијање паса. Мали Драгољуб Ацић непрестано је и радосно певушио своју стару и једину песму у репертоару, познату свима:

„Ој Филипе, брзи ветар
пошто возиш километар“¹

Пошто је тај стих понављао више пута, појединци су почели да протестују. У томе је био најупорнији Милија Стевановић, млади земљорадник из околине Мионице. Након тога малишан је прегеао, али су се и остали ућутали. Некако нечујно, у све њих се увукла самотиња и нерасположење.

Око подне затвореници су прекинули посао и отишли на ручак. За ручак су имали пасуљ с говедином, што је за већину њих било пријатно изненађење. Једни су појели своје следовање и одмах наставили да раде. Други су га још јели. Један младић, очигледно задовољан овом порцијом, запевао је:

„Текла вода Лепеница. . .“

У том тренутку се из даљине зачу трештање мотоцикла. Стиже до њих и заустави се. Из приколице изађе немачки официр и оде у управу градилишта. . } Пошто је присутне у управи градилишта детаљно информисао о поруци коју је донео, изађе Брка жандарм, који је обављао дужност тумача. Попе се на неко буре крај баракe и повика.

„Прекидај ручак! Предаји алат! Предаји алат!“

Све то постајало им је још чудније. Све их је обузела неизвесност. Они што су последњи примили храну, још је нису ни појели. Морали су на брзину јести своје следовање да им не би просули пасуљ, а то им је био најбољи оброк откако су заробљени. Халапљиво су гутали залогаје одлазећи у строј који се већ формирао.

Група која је већ радила сакупљала је алат и носила да преда. Прерано обустављање радова, пристојна храна, непрестано пожуривање и захтеви да се алат добро очисти и преда — били су им још више сумњиви, па су се све више бринули. Учетали су међусобни разговори и коментари, а чуло се и питање: Шта ово треба да значи?. Милија Стевановић је тврдио да предосећа да је њиховим мукама дошао крај. Александар Ускоковић, радник из Ракара код Мионице, сматрао је да ће их Немци сигурно одвести на стрељање, па је то и јавно говорио. Све то изазивало је још више узнемирења и напетости. Појединци су почели запиткивати присутне жандарме и четнике: Шта ово треба да значи? Једни су им говорили како ће да их воде на купање, а други да одлазе на саслушање. Трећи су их смиривали и убеђивали да ће сви сем интелектуалаца бити пуштени кућама. То их је мало умирило, али не и охрабрило.

1. В. Казимировић, н. д. стр. 115.

2. М. Браловић, н. д. стр. 272.

Предавали су сав алат којим су радили и сврстали се у колоне. Убрзо затим уследило је пребројавање људства и команда да се крене натраг, у Тадића магацин. Ишло се журним кораком уз повремено међусобно ћаскање и свакојака нагађања. У граду, у Карађорђевој улици, чекала их је немачка војна блех музика. Чим је виде, завапи Милија Стевановић, кога више нико није могао да разuverи у најцрње слутње:

„Ево музике, то је крај! Убиће нас, убиће!”

Кад је чело колоне стигло до почетка Карађорђевој улице, чланови оркестра стадоше испред колоне заробљеника и заједно са њима наставише кретање у истом правцу. Свако од њих морао је да пева, а већина би радије кукала. Кундацима су тукли или боцкали бајонетима оне које би видели да не певају. Тако су у војничком строју и с песмом на уснама стигли у двориште Тадића магацина. Неки су стварно певали, а други само мицали уснама, јер од умора и глади нису могли ни гласно да говоре, а камоли да певају.

Инжењер Божидар Божа Максимовић био је у групи која је тог дана враћена са радова на Дабића пољу. У свом тексту под називом Последњи моменти³, између осталога, пише:

„ . . . Кад су нас повели са аеродрома, прекинувши рад у 13 часова, рекли су нам да сви идемо на саслушање. Међутим, чим емо дошли у двориште магацина, зауставили су нас и почели да нас прозивају два немачка подофицира, који знају српски и који су били присутни од првог дана на саслушањима. Одвојили су одмах око двадесетак људи и послаше их у магацин. Ценим: све лакши случајеви. Није саслушање, чују се речи. Шта ли ће са нама српски жандарми и четници, који овде стоје и гледају зачуђено, питамо их, они слежу раменима и тврде да не знају. У том нам наредише да ове своје ствари остављамо на пролазу пред капијом. Чудимо се сви. . . Али још нико ништа не говори, сами се питамо: Шта ли ће са нама? Где ћемо без ствари?”

„ . . . Чим су нас дотерали у двориште магацина — причао је Милојко Матић — одмах су почели са прозивањем. Кога прозову, одмах га упућују на таван (не таван већ спрат — примедба М. Р.) машинина. Прозван сам и ја, Миндо, Боривоје Ристивојевић и Милосав Павловић. Прозвани су још неки. Са тавана су нас терали у поткровље. Ту нас је било око 70 — 80 људи. Из поткровља нисмо видели ништа шта се догађа у дворишту. Касније смо видели гомилу ћебади, поњава, понеки ћи-

3. Земаљска комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и његових помагача, књига број 27 у Међуопштинском историјском архиву у Ваљеву.

лим, одело, новчанике и друге ствари које су остале од оних који су огаали у дворишту кад су нас отерали на таван..."⁴

И Обрен Обреновић из Косјерића сећа се тог 27. новембра 1941. године, па каже:

„... Извршили су прозивку, са сваке стране списка по неко је прозван. Не знам на којој је основи ко прозван. Било нас је око 70 људи. Већина је остала пред магацином. Кад смо сутрадан изашли пред магацин да се умијемо или пијемо воде, видели смо уместо оних људи њихове ствари набацане уза зид на гомилу..."

Васа Казимировић је забележио⁵ да му је, док је тумач у затворском кругу читао имена и презимена затвореника, инжењер Божидар Божа Максимовић дошапнуо:

„Ово је списак за стрељање!"

У том тренутку тумач прозва и Луку Босанца, а он се узврти.

„Ајде, иди!", гурну га Божа.

„Немој, друже мили, немој, молим те. Остави ме, немој ме проказати! Ови су за стрељање."

Тумач још једном прозва Лукино име, а он поново завапи:

„Немој, немојте, браћо! Немојте, другиови!"

И остао је са већом групом заробљеника који нису прозвани и, наравно, убрзо затим био стрељан.

Милорад Савић Миндо о тој прозивци у дворишту Драгића Тадића записао је и ово:⁶

„... Међу прозиванима и ја сам се налазио. Мислио сам да ћу одмах бити стрељан. Издвојили су нас четрдесет и једног затвореника, међу којима су била убачена и два четника ради шпијунаже. Наиме, Немци су и убачене четнике водили на рад, нису их тукли, а они се никада кису жалили ни да су гладни..."

„Занимљиво је сећање на те догађаје Боже Смиљанића, пензионера из Чачка, а посебно чињеница како је он преживео ово масовно стрељање. О томе Смиљанић пише:

„... Приликом прозивке остао сам жив тако што су се они, који су прозивани, издвојили на једну страну. Када су прозвали „Смиљанић", ја сам прешао на ону страну, а када су викнули и име, претрчао је и Миленко Смиљанић из Ужица..."

На сличан начин у животу је остао и Недељко Митровић, земљорадник из Лопатња код Осечине, који о томе каже:⁷

4. Изјава Милојка Матића, Титово Ужице, Историјски архив, Монографско-мемоарска грађа, број 647/1.

5. В. Казимировић, н. д. стр. 118.

6. Милорад Савић Миндо: Преживео сам ваљевско стрељање 1941. Титово Ужице, Историјски архив, Монографско-мемоарска грађа, број 647/1.

7. У разговору са аутором овог текста 16. октобра 1985. године.

„ . . . Кад је било ово прозивање, ја сам као један од најмлађих и најмањих стајао на крају колоне. У тренутку док су вршили прозивку, покрај мене је наишао један немачки официр. Ухватио ме је за руку и извукао из строја, а затим ме гурнуо међу оне који су раније били прозвани. . . ”

Пошто је немачки тумач завршио са читањем имена и презимена која су била обележена црном графитном оловком, питао је да ли има кога да се није јавио. Сви су ћутали, мада су многи знали да се поред Луке Босанца нису јавили Секула Бојиновић, Милија Стевановић и још неки. На место њих јавили су се други, ни сами не знајући да ли тим својим поступком иду у смрт или не.

Немци воде заробљене партизане на стрељање 27. новембра 1941.

Након тога немачки капетан и тумач су нешто разговарали, али затвореници то нису разумели. Кад су видели да тумач слеже раменима и показује на спискове у рукама, схватили су да му објашњава да је прочитао сва имена и презимена која су му била обележена. Затим се тумач обратио затвореницима у колони:

„Остали ће на купање!”

Потом је формирана колона заробљеника. Изашли су у Бирчанинову улицу и пошли кроз Тешњар. Пошто је та улица водила у правцу станице, то се у многим срцима појавила нада у живот. Веровали су да их спроводе за Београд, па су и учестали комен-

тари на ту тему. На жалост, та надања су убрзо нестала јер су скренули са тог правца и упутили се ка брду Крушик и касарни Петог пешадијског пука.

Чим је ова колона напустила затворско двориште а прозвани смештени на таван Тадића магацина, почело је изношење болесних и изнемоглих, који тог дана нису ишли на радове у Сувом пољу. Њих су товарили у камионе, често једне преко других, као да товаре дрва а не живе људе. Кад су их потрпали, попели су се Немци и жандарми и мотори поново забрујаше. Камиони су кренули ка брду Крушик и тамо стигли пре оне колоне која је раније отишла пешице.

После више од четрдесет година тешко је извршити реконструкцију свих збивања у Тадића магацину. Поготово тешко је идентификовати све заробљенике и разјаонити њихове појединачне судбине, а нарочито ако се зна да је врло мали број њих преживео тај пакао, да их је било из разних места и да су се у Тадића магацину задржали кратко време.

На основу до сада обављених проверавања и истраживања познато је да су након ове прозивке у Тадића магацину остављени: Драгослав Адамовић, Радиша Арсенијевић, Богдан Бабић, Милан Бабић, Миливоје Бјелица, Периша Васиљевић, Бранко Вујовић, Живорад Жика Гајић, Селимир Деспић, Боривоје Бориша Дрндаревић, Јаков Дудић, Божидар Божа Ђорђевић, Гвозден Ђорђевић, др Дионисије Ђоровић, Глигор Глиша Ђурђевић, Тихомир Ђорђевић, Драгослав Ђурић, Ратко Зеленовић, Жика инжењер (презиме непознато), Драгомир Жуњић, Миливоје Ивановић, Милутин Ивановић, Иван Јевтић, Слободан Јевтић, Душан Јовановић, Гвозден Јовановић, Петар Јовановић, Ратомир Ратко Јовичић, Љубисав Љубо Јокић, Милош Карајичић, Драгољуб Драган Ковачевић, Милош Лазаревић, Живко Лаловић, Гвозден Максимовић, Милодраг Мандић, Ђурађ Ђура Миаиловић, Живорад Маринковић, Боривоје Бора Матић, Милојко Матић, Благоје Мијатовић, Душан Милојевић, Радивоје Миливојевић, Милан Мића Мијатовић, Јован Милојевић, Недељко Милосављевић, Милан Митровић Бурта, Недељко Митровић, Миливоје Митровић, Бора Нешковић, Момир Нешковић, Обрен Обреновић, Лука Павловић Папић, Милосав Павловић, Милорад Пантовић, Милан Петровић Кепић, Ђорђе Петровић, Радојко Плесковић, Нинко Петровић, Милован Мића Радојевић, Љубиша Радосављевић, Србољуб Срба Расулић, Драгослав Ристић, Боривоје Ристивојевић, Милорад Савић Миндо, Нинко Сакић, Радослав Синђелић, Божидар Божа Смиљанић, Миленко Смиљанић, Милија Стевановић, Живорад Тодосијевић и Милорад Шишић.

Према сећањима и изјавама преживелих заточеника Тадића магацина треба да је остало још неколико њих, али до података о њима није се могло доћи.

После четрнаестодневног боравка у Тадића магацину затворничка колона дефинитивно је напустила овај пакао. У другим четвороредима затвореници су ишли улицама града на Колубари. Са њихове леве и десне стране ишле су јаке и добро наоружане страже. И на челу и на зачељу њихове колоне било је јако обезбеђење. Прошли су Бирчанинову улицу па су преко малог дрвеног мостића код „Гранда“ прешли преко Колубаре а онда наставили кретање Мишићевом улицом и даље.

„ . . . Још нисмо веровали да ће нас стрељати. Било нас је много, а зар се толико људи сме уништити. . . Терали су нас да трчимо. Грађани су затварали прозоре и капије. Улицама је остајала наша крв. Кад смо пролазили улицом испод Куле⁸, кроз једну тарабу вирила је жена и говорила: „Јадна им мајка! Да ли знају куда их воде?“ Тад се у мени родила озбиљна сумња. . .” — каже Милош Урошевић.⁹

Сећајући се тих дана и овог спровода Милка, мајка Петра Петровића, металског радника из Ваљева, који је том приликом стрељан, овако је описала тај догађај у изјави за ваљевски лист **Напред**:

„ . . . Видела сам кад су их извели из дворишта Тадића магацина. . . Пошто их поведоше низ улицу, нешто сам наслућивала. Отрчах до куће, узех капут и пођох за њима. . . Гледала сам их нетремице. . . Ишли су и не слутећи да су им то последњи тренуци живота. Немци су ишли са стране и будно мотрили на сваки њихов покрет. На грудима су носили шмајсере, а они тесно збијени у колони. Нешто ме је вукло, нисам могла да се вратим. Ишла сам стално за њима и молила. Најзад се указа Пети лук. . .”

Чим је колона заробљених партизана стигла на брдо Крушик, одмах су их увели у круг касарне Петог пешадијског пука „Краља Милана“. Већ на самом улазу сачекале су их још две чете немачких војника под пуном ратном спремом. Када су и последњи затвореници прошли касарнску капију, она је затворена, а Немци са пушкама и шлемовима стали су их опкољавати. Тако се за врло кратко време око њих образовала нова и још бројнија стража. И тек што је завршено ово опкољавање, немачки војници на очиглед присутних заробљеника почеше пунити своје оружје, стављати бајонете на пушке и још боље се распоређивати око ове заробљеничке колоне.

Ако је и било још појединаца који су веровали да ће преживети, после ове сцене схватили су да им више нема спаса. Након

8. Мисли на данашњу Улицу седмог јула која пролази испод Куле Ненадовића у Ваљеву.

9. „Напред“, број 629, од 25. новембра 1960. године, под насловом: *Два пута рођен*.

овога ни за највеће оптимисте наде није било. Говорили су: Мора се, ово су последњи моменти, ово нам је крај живота. Смрт је постала неизбежна. Сусрет са том горком и грубом истином био је необично суров. Свака нада била је изгубљена кад се у близини зачула митраљеска паљба у кратким рафалима. Са њом су се чуле и речи: „Ја сам одмах знао. Јесам ли ти казао? . . . Мени се одмах предсказивало. . .” Ко зна шта би се још све чуло да митраљески рафали нису постајали све гласнији и одређенији. Чини се да је то чули сваких пет до десет минута.

Ни онима у колони није требало много времена да закшуче да је то стрељање њихових другова, који тог дана због болести и

Стрељани на Крушику у Ваљеву

изнемоглости нису ишли на радилиште, већ су остали у Тадића магацину. Међу њима био је и Милутин Тодоровић, професор из Крагујевца и командант Космајског народноослободилачког партизанског одреда.

„ . . . Професор Тодоровић, кад је на њега дошао ред, — описује Васа Казимировић¹⁰—скинуо је шајкачу с главе, овлаш наместио густу и проседу косу, па се окренуо према Медведнику и Јабланику. Привукао је шајкачу срцу и из срца вазда јуначки — потекли су невешти али миљем и поносом зачуђени стихови Љубе Ненадовића:

10. В. Казимировић, н. д. стр. 135.

>Ти си лепша од целoga света,
из тебе ми само сунце сија,
цветаш лепше од самога цвета
име ти је поносна Србија. . .«"

У тренуцима док су остали са зебњом очекивали рафале и ишкекивали шта ће се даље десити, пред њих изађе један немачки официр са белим рукавицама на рукама и стаде их пребројавати. Читаву колону поделио је на две приближно једнаке групе. Потом им је на изласку код североисточног угла касарне саопштена иресуда у којој се каже да због губитака које је имала 342 немачка пешадијска дивизија у околини Ваљева, од два мртва и шест рањених, по наређењу Војног заповедника Србије генерала Данкелмана стрељаће се 265 партизана.

Након читања пресуде понудили су им цигарете и неки двопек. Пошто су многи били још увек гладни, јер нису ни стигли да поједу свој оброк, прихватили су понуде. Изгледа да су Немци и на овај начин желели да се прикажу као пажљиви и културни људи. Отуда су стрпљиво чекали да појединци поједу тај двопек или испуше добијену цигарету. За то време пред оног немачког официра истрча један малишан, прекрсти руке на груди и стаде га молити. Дете је молило за оца. Тражило је да му пусте оца, јер им је кућа пуна деце. Говорио је да има доста млађе браће и сестара и да сви живе само од очеве зараде. Немац је хладно слушао малишана, а онда га позвао да му приђе ближе. Дечак је бојажљиво коракнуо још неколико корака према њему, а онда на два-три метра иопред њега застаде. Немац га позва да му приђе још ближе. Дечак га покорно послуша па му дође на само корак од њега. У том тренутку Немац подиже ногу и окованом чизмом из све снаге удари малишана у подбрадак. Са самртничким криком дечак се простре по земљи, а крв му шикну.¹²

После ове мучне сцене још мало постојаше, а онда се приступи даљем извршењу омертних казни. Колони затвореника наредили су да крене напред. Ишли су у правцу пољане иза касарнских штала, где је пре другог светског рата извођен егзерцир. Зауставили су их на оближњој ливади а онда и почели стрељања појединаца из њихове колоне.

Стрељали су их на два места истовремено. Раздвајали су их У по две групе од по десеторицу¹³. Издвојеној групи најпре би наредили да дође до шанчева који су још пре рата били ископани по цик-цак линији. Према неким тврђењима ти ровови служили су за одбрану касарне, а према другима као склоништа у случају на-

11. Била је то последња строфа из песме „Теби само“ Љубомира П. Ненадовића.

12. В. Казимировић, н. д. стр. 121 и 122.

13. Према појединим изворима Немци су на ово стрељање изводили групе од по пет заробљеника. Пошто је много више оних који тврде да су извођени у групама од по десет, то и верујемо да су тако вршена стрељања.

пада из ваздуха. Када би затвореници дошли до њих, наредили бј им да се окрену према тим рововима, а позади њих на остојањ од само неколико метара стајале су групе немачких војника а пушкама и митраљезима на готовс. Сваки од њих имао је задата* да гађа у потиљак затвореника испред себе.

Један од преживелих затвореника, Станко Субашић, радниг из Великих Црљена код Лазаревца, овако описује то стрелјање:

„ . . . Одвођени смо до неког старог шанца. Ту смо поново морали да клекнемо пред шанца свих десеториц окренути лицем према шанцу, а иза леђа на растојањ од пет — шест метара стајало је десет немачких војникс са пушкама и гађао сваки једнога. Друга десеторица ко-ји су наилазили после ове групе стрелјаних морали с} да побијене баце у шанца а они да клекну на њиховс место. И тако је то ишло редом док сви заробљеници нису били побијени. . . ”

Заиста, стрелјање је тако трајало све до у сам сумрак кадг је ово једно од најмасовнијих стрелјања у северозападној Србији било потпуно завршено.

Инжењер Божидар Божа Максимовић, који се и сам налазис у групи за стрелјање, овако је описао те последње тренутке својих другова на брду Крушик.¹⁴

„ . . . Чекамо, читава вечност, а митраљез се с вре-мена на време језиво закикоће. . . Полазимо и ми ка то-ме месту. Све је у очима, први редови све виде изблиза. Гледамо и шта видимо. Стрелјају прво групу која није ишла на рад. . . Кр. . . кр. . . кр. . . Завришти митраљез и покоси. . . Споро иде: док се одвоје, поседају, наместе, пролазе минути. . . ”

После сваког кошења лекар прилази и констатује смрт. Ако се покаже да неки није добио разорни метак дум-дум у близини срца, онда прилази војник или по-дофицир са револвером и довршава ствар. . .

Свима је једна мисао: да ми је да ме одмах од пр-вог рафала потрефи право у срце. . . Како би било да бежимо, да се сви у један мах разбегнемо, пита један младић од 16 — 17 година. Гледамо га зачуђено. Где ћеш? Видиш да смо опкољени. А где после да се скло-ниш? Јасно је да би се вероватно у овој збрци и спасла која десетина, али сви зачуђено остају равнодушни пре-ма томе предлогу. . . Ипак, један младић излеће из ко-лоне и даје се у бекство. . . Завикаше војници и опколи-ше га бајонетима и ухватише. Одмах затим искаче и дру-

14. Текст *Последњи моменти* Божидар Божа Максимовић написао је лрвих дана децембра 1941. године и предао својој супрузи да га после рата објави у неком озбиљнијем листу. Оригинал тог текста налази се у Фонду Земаљске комисије за утврђивање ратних зло-чина окупатора и његових помагача у Архиву СФРЈ.

ги и користи забуну, али га убијају на удаљењу од десет метара. Нема се где, све је опкољено. Војник до војника. Све је опет мирно, ледено, мртво, тишина. Митраљез завршава и одлазе пет по пет. . ."

Стрељање се даље наставља, па су оне две колоне све мање. Затвореници су узнемирени и са зебњом очекују када ће доћи на ред. Кроз главу им струји мноштво најразноврснијих идеја. Рафали више нису тако стравични, јер су се донекле већ привикли на њих. Из једне групе неко излете и повика: „Живела Србија! Доле окупатори!“ Овакве и сличне пароле чуле су се још неколико пута. Већина заточеника Тадића магацина одлазила је у смрт храбро и достојанствено. Онако како то и доликује Титовим партизанима. Готово би се на прсте могли набројати они који су заплакали или јаукнули.

Valjevo 342. peš. divizija ...
27 XI Severna grupa otvorila je put za nastupanje kod Velikog Vrhа. (5 S Valj.)¹ Јаке препреке на путу поред стене 300 m дужине: клопка за тенкове, минирани пут и нагомилано камење. Neprijatelj је први пут бранио препреке. Neprijatelj је одбачен; још је непознато да ли су комунисти или четници.
Sopstveni губици: 2 мртва и 6 ранјених.
Neprijateljsки губици: још непознати.
За одмазду је данас стрелјано 265 комуниста

Извештај немачке 342. дивизије о стрељању у Ваљево

У једном тренутку двојица Мостараца¹⁵ почеше да беже кривудајући преко пољане. Поодмакли су далеко. Сви у колони будно су пратили сваки њихов покрет. Желели су да им помогну и у себи се радовали њиховом евентуалном успеху. Међутим, Немци су отворили ватру и пуцали за њима, али нису уопели да их погоде. Одмах затим зачу се и други рафал „шарца“ и један од њих паде. „Шарац“ се закикота још једном па паде и онај други.

Док су чекали на стрељање, неко је пронашао кутију цигарета, марке **Ибар**. Понудио је другове па су и те цигарете поддели међу собом. Други су опет извадили чварке па су и њих разделили. Људи су то узимали, пушили и јели. Гутали су дуванске димове и последње комадиће хране, али ништа пријатно нису осећали. То је и разумљиво ако се зна да су све њихове мисли би-

15. Према писању Милоша Браловића у књизи *Рањено срце*, они су радили као металски радници у Ваљево. На жалост, и поред више покушаја, нису потпуно идентификовани.

ле усмерене у другом правцу. Тамо где се одвијао онај страховити призор уништавања њихових ратних другова.

Милован Радовановић, ученик Државне трговачке академије и предратни скојевац из Јунковца код Лазаревца, пре него што су га одвукли на стрељање, успео је да довикне:

„Другови, немојте се плашити!”

Његов земљак Дејан Лукић, браварски радник из Вреоца код Лазаревца, командир једне чете у Првом шумадијском народно-ослободилачком партизанском одреду, покушао је и бекство. На жалост, ни он није успео да побегне далеко. Са стране поново је затрештао „шарац” и он посрну а затим и паде у једном углу ове пољане. Немачки војник који му је био најближи стиже до њега. Удари га неколико пута ногом у главу, а онда опали још два метка у њега. Остави га да лежи тамо где је и пао. Убрзо затим уследила је нова наредба да се појачају страже.

Описујући даљи ток стрељања заробљених припадника и сарадника народноослободилачког покрета на Крушику, инжењер Божидар Божа Максимовић, забележио је и ово:¹⁶

„... Сви без роптања, без плача, умиру хладно, готово рећи равнодушно. Мора да ће много крви натопити земљу и да ће се створити читава река. Ако од свакога истекне по 2 кг, онда ће истећи укупно преко 500 литара — рачуна један. Црвенеће се ова ливада месецима. ..”

Пред сумрак наста тајац. Немачки официри су обилазили ровове. Кад су се уверили да више нема затвореника који дају знаке живота, командовали су покрет. И убрзо затим зачу се звекет оружја и топот њихових корака. Био је то знак да одлазе. Над овом пољаном ужаса поново је завладала тишина. Нешто касније појави се и први снап месечевих зрака, а одмах потом зачу се и музика. Очигледно, то су немачки војници у касарни Петог пука, уз пиће и музику, обележавали овај „успешно” обављени посао.

Поводом овог догађаја Командант немачке војске у Ваљеву¹⁷ дао је налог да се штампа плакат са обавештењима о овом стрељању. Плакат је био из два дела и штампан на два језика. На горњем делу био је отиснут текст на српскохрватском језику следеће садржине:

„Као одмазда за препад од стране устаника код ког препада је погинуло и рањено неколико немачких војника данас су код Ваљева

СТРЕЉАНИ 265 КОМУНИСТА

Ваљево, 27. новембра 1941. Командант немачке војске у Ваљеву”

16. У већ помињаном тексту *Последњи моменти*.

17. У време стрељања ове трупе родољуба на Крушику командант немачке војске у Ваљеву био је мајор Штабе.

У доњем делу плаката био је исти текст, али на немачком језику.

О овом стравичном догађају Команда 342 пешадијске дивизије у свом службеном извештају надлежној команди од 27. новембра 1941. године, између осталог, пише:

„ . . . Северна група створила пут за наступање код Великог Врха 5 (Ваљ.). Јакe препреке на путу поред стене 300 метара дужине: клопка за тенкове, миниран пут и нагомилано камење. Непријатељ је први пут бранио препреке. Непријатељ је одбачен. Сопствени губици: два мртва и шест рањених. За одмазду је данас стрељано 265 комуниста у Ваљеву. . . ”¹⁸

Тог дана у Ваљеву, на брду Крушик, стрељани су следећи припадници и сарадници народноослободилачког покрета које су на превару заробили четници, продали их и предали Немцима:

1. Аврамовић Борисав, студент из Влакче код Крагујевца
2. Анђелић Радомир, ученик из Београда
3. Аничих Борисав, фризер из Глаке Паланке, срез млавски
4. Атанацковић Боривоје, инжењер агрономије из Ваљева
5. Бајазит Иван Иво, берберин из Смедеревске Паланке
6. Бајић Љубиша, ученик из Чачка
7. Бајић Милорад, механичар из Београда
8. Бјеговић Опасоје, рудар из Јунковца код Лазаревца
9. Бјелица Миодраг, ученик из Ужица
10. Богић Радош, ученик из Горњег Милановца
11. Божић Лука, земљорадник из Злакусе код Ужица
12. Бојиновић Милош, земљорадник из Робаја код Мионице
13. Боленовић Јоцо
14. Боротањ Чедомир
15. Бошњакковић Станко, пекар из Мионице
16. Бугарчић Александар, радиомеханичар из Чачка
17. Вајић Благоје, земљорадник из Никојевића код Ужица
18. Вајовић Душан, земљорадник из Рогу код Пожеге
19. Велимировић Чедомир, пекар из Ваљева
20. Весих Живорад, земљорадник из Лалинаца код Љига
21. Веснић Стојан, земљорадник из Горјана код Ужица
22. Видаковић Драгослав, обућар из Субјела код Косјерића
23. Видојевић Милић, земљорадник из Луњевице код Горњег Милановца
24. Вирић Љубиша, земљорадник из Скржути код Ужица
25. Вранић Милутин, келнер из Ужица
26. Вранић Славко, келнер из Ужица

18. Зборник докумената и података о народноослободилачкој борби југословенских народа, Београд 1949. године, том I, књига I, докуменат 279, стр. 635.

27. Вукајловић Миленко Јуле, металосругар из Чачка
28. Вукосављевић Бранко, машинбравар из Београда
29. Вукотић Будимир, земљорадник из Крчагова код Ужица
30. Вуловић Драго, земљорадник из Равни код Ужица
31. Вучићевић Бранко, пекар из Ужица
32. Вучковић Вукосав, обућар из Горњег Милановца
33. Гајић Стојан, пекар из Требовља
34. Гачић Миливоје, трговачки помоћник из Ужица
35. Гачић Милош, металостругар из Ужица
36. Георгијевић Стефан, кројач из Горњег Милановца
37. Глигоријевић Миливоје, земљорадник из Невада крај Горњег Милановца
38. Глишић Љубиша, студент из Чачка
39. Грбић Слободан, типограф из Београда
40. Груловић Првослав, бравар из Јездине код Чачка
41. Дамњановић Милојко, обућар из Бабајића код Љига
42. Дамјановић Миодраг, земљорадник из Коштунића код Горњег Милановца
43. Димитријевић Живан, земљорадник из Вранице код Тополе
44. Димић Милан, обалски радник из Београда
45. Дражевић Милош, металски радник из Горњег Милановца
46. Дубраја Тодор, земљорадник из Смоквића код Бенковца
47. Ђапа Драгутин Драган, рудар из Јунковца код Лазаревца
48. Ђерасимовић Радиша, земљорадник из Никојевића код Ужица
49. Ђоловић Живко, ученик из Ужица
50. Ђорђевић Јоксим, земљорадник из Маљевића код Мионице
51. Ђорђевић Милан Зеџ, ученик из Чачка
52. Ђорђевић Милун, земљорадник из Накучана код Горњег Милановца
53. Ђорђевић Миодраг Прћа из Горњег Милановца
54. Ерић Миленко, пекар из Ужица
55. Ерјавец Петар Абисинац, обућар из Лазаревца
56. Ерчевић Здравко, земљорадник из Мрчића код Косјерића
57. Жарковић Здравко, опанчар из Ужица
58. Зендичек Драгутин, електричар из Чачка
59. Златановић Станимир, берберин из Ужица
60. Ивковић Миодраг, опанчар из Љига
61. Ивковић Тодор, обалски радник из Београда
62. Илић Миљко, земљорадник из Стапара код Ужица
63. Ирић Живојин, земљорадник из Волујца код Ужица
64. Јаворшек Вратислав, ученик из Ужица
65. Јанковић Живота, радник из Велишевца код Љига
66. Јанковић Илија, земљорадник из Речица код Пожеге
67. Јанковић Михаило из Узића код Пожеге
68. Јаћимовић Бранислав, земљорадник из Драгоља код Горњег Милановца

69. Јевтовић Драгомир, поднаредник БЈВ из Буара код Ужица
 70. Јелачић Данило, фризер из Чачка
 71. Јеремић Милан, земљорадник из Команица код Мионице
 72. Јеремић Михаило, машиновођа из Добротина код Бајинс
 Баште
 73. Јефтовић Карло, ученик из Ветерника код Новог Сада
 74. Јовановић Бранко
 75. Јовановић Драгиша, земљорадник из Јунковца код Лаза
 ревца
 76. Јовановић Милован, земљорадник из Сремчице код Бе-
 ограда
 77. Јовановић Милојко, учитељ из Чачка
 78. Јовановић Петар, земљорадник из Радановаца код Кос-
 јерића
 79. Јовићевић Јеремија, столар из Лорета код Пожеге
 80. Јојић Саво, радник из Лоћеваца код Горњег Милановца
 81. Карајичић Милутин, земљорадник из Забучја код Ужица
 82. Клемент Јосип, желеаничар из Ужица
 83. Којадиновић Милош, земљорадник из Стапара код Ужица
 84. Кораћ Сретен, подофицир БЈВ из Расне код Пожеге
 85. Костић Милош, обућар из Ужица
 86. Крекић Ранко, ученик из Београда
 87. Кречковић Милорад, студент из Здравчића код Пожеге
 88. Крстић Милић, абација из Команица код Мионице
 89. Крстовић Драгомир, земљорадник из Буковика код Аран-
 ђеловца
 90. Кузмановић Слободан Боја, учитељ из Жабара код Ваљева
 91. Куловић Миодраг, столар из Чачка
 92. Курћубић Радосав, столар из Криве Реке на Златибору
 93. Кутић Слободан Кута, ученик из Ваљева
 94. Лазаревић Миливоје, земљорадник из Севојна код Ужица
 95. Лазић Милун, грађевински радник из Врутака код Ужица
 96. Лазовић Миломир, земљорадник из Пријановића код По-
 жеге
 97. Лековић Драгојле, земљорадник из Речица код Пожеге
 98. Леловић Миодраг, трговачки помоћник из Горњег Мила-
 новца
 99. Лесјак Дарко, ученик из Руша код Марибора
 100. Лончар Никола, рудар из Великих Црљена код Лазаревца
 101. Лончаревић Момчило, радник из Горњег Милановца
 102. Лукић Александар, радник из Чачка
 103. Лукић Витор Корчагин, земљорадник — слуга у Севојну
 код Ужица
 104. Лукић Дејан, бравар из Вреоца код Лазаревца
 105. Луковић Љубисав, земљорадник из Севојна код Ужица
 106. Љубичић Младен, бравар из Биоске код Ужица

107. Максимовић Цветко, ученик из Јакља код Бајине Баште
 108. Малишић Првослав Пилот, подофицир БЈВ из Чумића код Крагујевца
 109. Маринковић Драгомир, земљорадник из Бранчића код Љига
 110. Маринковић Милорад Лида, ученик из Аранђеловца
 111. Маринковић Селимир Ћира, абација из Јајчића код Љига
 112. Маричић Радоје Раде, службеник из Београда
 113. Маричић Славомир Слојо, ученик из Чачка
 114. Марјановић Петар, пекар у Убу
 115. Марковић Бранко, монополски службеник из Новог Сада
 116. Марковић Милан, потпоручник БЈВ из Дебелог Брда
 117. Марковић Момир, пекар из Чачка
 118. Марковић Превислав Прево, правник из Косјерића
 119. Марковић Радош, земљорадник из Прањана код Горњег Милановца
 120. Марушић Радош, земљорадник из Љутовнице код Горњег Милановца
 121. Матијаш Марко, рудар из Јунковца код Лазаревца
 122. Матићевић Десимир, земљорадник из Горобиља код Пожеге
 123. Матовић Радомир Шоле, пушкар из Крчагова код Ужица
 124. Матовић Стеван, трговачки помоћник из Чачка
 125. Мијаиловић Милић, пекар из Грабовице код Горњег Милановца
 126. Мијатовић Стеван, земљорадник из Луњевице код Горњег Милановца
 127. Милановић Вслисав, земљорадник из Доње Раче код Рачг (крагујевачке)
 128. Милетић Владан, опанчар из Горњег Милановца
 129. Миливојевић Живан, столар из Ваљева
 130. Миливојевић Миливоје, земљорадник из Севојна код Ужица
 131. Милинковић Драгослав, земљорадник из Севојна код Ужица
 132. Милићевић Милан Лоне, ученик из Чачка
 133. Миловановић Петар, земљорадник из Буара код Ужица
 134. Милосављевић Михаило, бравар из Ужица
 135. Милосављевић Челиковић Павле, пушкар из Ужица
 136. Милошевић Драгиша, земљорадник из Гукоша код Љига
 137. Милошевић Драгомир Цига, земљорадник из Прислонице
 138. Милошевић Марко, аутомеханичар из Прислонице код Чачка
 139. Милошевић Радомир Кезун, радник из Прислонице код Чачка

140. Милчановић Владимир, земљорадник из Рупељева код Пожеге
141. Милчановић Светомир, земљорадник из Рупељева код Пожеге
142. Митровић Димитрије, типограф из Београда
143. Митровић Милан, памуклијаш из Скопља
144. Митровић Миленко, столар из Венчана код Аранђеловца
145. Михаиловић Иван, столарски радник из Поповића
146. Михаиловић Мирољуб, ученик из Чачка
147. Младеновић Светислав, радник из Рубрибрезе код Јтајковца
148. Мунитлак Богољуб, земљорадник из Пресеке код Ариља
149. Недељковић Обрад, кројач из Годовика код Пожеге
150. Ненадовић Љубиша, кројач из Венчана код Аранђеловца

Стрељани партизани на Крушику у Ваљеву

151. Несторовић Јован, земљорадник из Кључа код Мионице
152. Николић Гојко, земљорадник из Криве Реке код Горњег Милановца
153. Николић Драгиша Пикула, опанчар из Лазаревца
154. Николић Драгиша Ружић, кројач из Горњег Милановца
155. Николић Милан, земљорадник из Цикота код Косјерића
156. Николић Радивоје, земљорадник из Дучића код Мионице
157. Николић Стојан, обућар из Ужица
158. Обрадовић Драгослав Драган, земљорадник из Дубоког код Ужица

159. Овчаревић Драгослав, посластичар из Горњег Милановца
160. Павловић Драгиша, земљорадник из Јунковца код Лазаревца
161. Павловић Ђорђе Ђока, поштански чиновник из Београда
162. Павловић Ђурђе Ђука, земљорадник из Прислонице код Чачка
163. Пајић Драгутин, земљорадник из Доње Трешнице код Малог Зворника
164. Пајић Милан, трговачки помоћник из Виче код Гуче
165. Пауновић Недељко, земљорадник из Буара код Ужица
166. Пенезић Предраг Драган, ученик из Ужица
167. Петровић Велисав, трговачки помоћник из Ракара код Мионице
168. Петровић З. Милан, земљорадник из Берковца код Мионице
169. Петровић Миливоје, земљорадник из Вртиглава код Мионице
170. Петровић Милорад Прћа, студент из Дренове код Горњег Милановца
171. Петровић Милун, угоститељски радник из Костојевића код Бајине Баште
172. Петровић Миодраг, ученик из Овсишта код Тополе
173. Петровић Михаило, каменорезац из Берковца код Мионице
174. Петровић Петар, електричарски радник из Ваљева
175. Петровић Стеван, земљорадник из Горњег Мушића код Мионице
176. Петронијевић Никола, студент из Горњег Милановца
177. Пичета Слободан, словоолагач из Београда
178. Поповић Зоран, ученик из Горњег Милановца
179. Поповић Лазар, земљорадник из Костојевића код Бајине Баште
180. Поповић Михаило — Мика Попац, студент из Горњег Милановца
181. Поповић Петар — Пера Попац, студент из Горњег Милановца
182. Прелевић Владимир, службеник из Косјерића
183. Рабасовић Радован, пекар из Дуба код Бајине Баште
184. Радивојевић Тихомир, учитељ из Срезојеваца код Чачка
185. Радисављевић Милојко, каменорезац из Велишевца код Љига
186. Радовановић Милован, ученик из Јунковца код Лазаревца
187. Радовановић Радивоје, каменорезац из Гуњице код Мионице

188. Радовановић Слободан, опанчар из Горње Добриње код Пожеге
189. Радовановић Страјин, земљорадник из Годовика код Пожеге
190. Радовић Милан, земљорадник из Ђурђевца код Мионице
191. Радовић Урош, земљорадник из Ђурђевца код Мионице
192. Радојичић Радоје, опанчар из Љига
193. Радосавчевић Стеван, кафеџија у Чачку
194. Радуловић Васа, ковач из Горњег Милановца
195. Радуловић Милорад, ученик из Горњег Милановца
196. Рађеновић Обрад, ткачки радник из Ужица
197. Рајичић Миленко, кројач из Кулиновачког поља код Чачка
198. Ракић Спасеније, радник из Бијелине
199. Раковић Драган, стакларски радник из Панчева
200. Ранковић Татомир, земљорадник из Мојсиња код Чачка
201. Раонић Милован, пушкарски радник из Крчагова код Ужица
202. Рафаиловић Светозар, бравар из Атенице код Чачка
203. Рафаиловић Урош, радник из Београда
204. Ристић Срба, земљорадник из Карана код Ужица
205. Ристић Тихомир, седлар из Ђурђева код Раче (крагујевачке)
206. Ршумовић Раденко, обућар из Севојна код Ужица
207. Савин Никола, обућар из Београда
208. Савић Бранко Ђаћа, абацијски радник из Аранђеловца
209. Савић Војислав Вока, учитељ из Петке код Лазаревца
210. Савовић Станиша, опанчар из Ужица
211. Симовић Јовановић Драгољуб, столар из Карана код Ужица
212. Словић Млађен, земљорадник из Стапара код Ужица
213. Смиљанић Јосип, опанчарски радник из Расне код Пожеге
214. Срећковић Милојко, радник из Ракара код Мионице
215. Срећковић Превислав, земљорадник из Маљевића код Мионице
216. Станић Благоје, радник из Ужица
217. Станић Станко, ковач из Атенице код Чачка
218. Станишић Душан, радник из Скопља
219. Станковић Боривоје, земљорадник из Остружнице код Београда
220. Станковић Жарко, берберин из Чачка
221. Стеванчевић Божидар, земљорадник из Атенице код Чачка
222. Стефановић Никола, апотекарски лаборант из Београда
223. Стјеповић Лука, земљорадник из Крчагова код Ужица
224. Стјеповић Петар, учитељ из Крчагова код Ужица
225. Стојановић Драгољуб, берберин из Чачка
226. Стојић Живојин, земљорадник из Севојна код Ужица

227. Стојковић Милан, земљорадник из Севојна код Ужица
228. Страњаковић Радомир, носластичар из Гостинице код Ужица
229. Страњанчевић Десимир, ученик из Чачка
230. Ступар Славко, обућар из Чачка
231. Тасић Миодраг Мића, ученик из Ужица
232. Тодоровић Живота, музикант из Мељака код Београда
233. Тодоровић Милутин Миле, професор из Крагујевца
234. Тодоровић Радомир, земљорадник из Љига
235. Томашевић Драгић, каменорезац из Чачка
236. Томић Војимир, земљорадник из Пресеке код Ивањице
237. Трипковић Давид, казанџија из Севојна код Ужица
238. Трипковић Милија, пекар из Севојна код Ужица
239. Трифуновић Вујица, земљорадник из Прањана код Горњег Милановца
240. Трифуновић Јован, земљорадник из Прањана код Горњег Милановца
241. Трифуновић Радош, земљорадник из Прањана код Горњег Милановца
242. Ћетеновић Јован, ученик из Чачка
243. Ћиковић Драгомир из Штрбаца
244. Ћурчић Илија, бравар из Чачка
245. Ћусловић Добросав, земљорадник из Прислонице код Чачка
246. Узелац Манојло, радник из Ондића код Удбине
247. Урошевић Драгољуб, земљорадник из села Шуме код Тополе
248. Ускоковић Александар, радник из Ракара код Мионице
249. Филиповић Драгослав, подофицир БЈВ из Горњег Милановца
250. Фучидзи Пеја, студент из Бакионице код Пожеге
251. Цветковић Гвозден, земљорадник из Невада код Горњег Милановца
252. Цицварић Јовиша, земљорадник из Никојевића код Ужица
253. Чарапић Раденко, земљорадник из села Мионице код Мионице
254. Чворовић Александар, кројач из Придворице код Чачка
255. Чолић Видоје, земљорадник из Севојна код Ужица
256. Чолић Живорад, земљорадник из Севојна код Ужица
257. Чолић Миливоје, земљорадник из Севојна код Ужица
258. Чолић Милисав, земљорадник из Севојна код Ужица
259. Чолић Милован, земљорадник из Севојна код Ужица

260. Чолић Младен, опанчарски радник из Оцака

261. Џиновић Љубинко, санитарски подофицир БЈВ из Здравчића код Пожеге"

Ово стрељање остало је у дубоком сећању многих становника Ваљева и других насеља у северозападној Србији. Вест о њиховом стрељању брзо се проширила кроз многа села и градове. Многе куће и породице завијене су у црно. Чини се да је ово стрељање нарочито тешко погодило житеље Севојна²⁰ код Ужица. Тамо скоро да није било куће из које неко није стрељан, а из по две куће убијена >у и по два рођена брата.

Имајући то у виду Месни одбор Народног фронта Севојна, поводом хватања Драгољуба Драже Михаиловића, организатора и вође четничког покрета, упутио је Александру Ранковићу, тадашњем државном секретару за унутрашње послове, телеграм следеће садржине:²¹

„... Наше село Севојно међу првима је осетило последице срамне издаје Драже Михаиловића. Издајник нашег народа заробио је између Ражане и Коцјерића 48 најбољих младих људи из нашег села. Ово је учинио мучки и на превару, онако како доликује подлом издајнику. Међу заробљеним друговима било је и неколико тешко рањених у крвавим борбама против окупатора у првој офанзиви. Четници су их тукли, злостављали и најзад предали Немцима, а Немци су за ово наградили свога сарадника Дражу муницијом. Потом су их Немци одвели у Ваљево и после страховитог мрцварења двојици омладинаца пошло је за руком да побегну из Ваљева, али су по наређењу Драже Михаиловића и они заклани од стране четничких кољаша да би Дража и на тај начин утро траг свог срамног злочина. .

Лешеви убијених још неколико дана лежали су на ливади незаконани, па су кучићи почели развлачити делове њихових тела. Након топа Немци су ее смилovali па су довели другу групу зат-

15. У текстовима о овом стрељању појављују се различити подаци о броју стрељаних припадника и сарадника народноослободилачког покрета. Говори се да је том приликом стрељано 261, 265, 267 и 269 лица. Дилеме је изазвао немачки списак стрељаних који је пронађен одмах по ослобођењу и на коме је уписано 265 имена. Међутим, из тог списка ни су била изостављена имена и презимена оних који су тог дана враћени са стрељања, па ни оних у које је пуцано а они су ипак остали живи. Такође, у тај списак нису била унета имена оних који нису били прозвани а придружили су се колони која је упућена у касарну Петог пука мислећи да они стварно иду на купање. Уз све то појединци у својим текстовима говоре о броју страдалих припадника и сарадника НОП-а које су четници у Словцу предали Немцима па у тај број укључују и лица стрељана код Артиљеријских касарни и на другим местима, па и Драгомира Жуњића, који је умро у Тадића магацину. Из овог прегледа види се да је том приликом стрељано 261 лице.

20. Пре другог светског рата Севојну је припадало и насеље Крчагово које је сада саставни део Титовог Ужица.

21. Овај телеграм објављен је у публикацији издатој поводом хапшења Драже Михаиловића.

22. Наравно, сви ови родољуби нису стрељани у Ваљево, пошто су неки од њих пуштени са Равне горе, други су пуштени из Тадића магацина, а појединци су побегли са самог стрељања.

вореника да их затрпа у ровове над којима су стрељани. Пошто су плитко закопани, у пролеће када се снег отопио, почео се осећати непријатан мирис а из земље вирили су поједини делови људског организма. Најчешће су то били праменови косе, руке или ноге.

По налогу санитарних органа Немци су у пролеће 1942. године откопали те лешеве и пренели их на друго место. Према речима очевидца Радомира Илића, земљорадника из села Кличевац изнад Ваљева, убацивали су их у једну велику јаму. Слагали су једног поред другог у супротном правцу: глава — ноге. А онда су слагали једног преко другог унакрст, пошто је јама била дубока преко два метра. Пре затрпавања преко њих су сипали кречно млеко, а након тога обавили су заравњавање уз помоћ ваљка.

Јуначка смрт стотина жртава окупаторског беса и четничке издаје још више је разбуктала мржњу свих поштених и родољубивих грађана према окупаторима и његовим сарадницима. Они не само да није хтели ступати у четничке редове, него су настојали и да избегну сваки сусрет са њима.

У необјављеном рукопису хронике **Ваљево у народноослободилачкој борби**, између осталог, записано је и ово:

„ . . . Ваљево је преживело многе важне ствари: стрељања, хапшења и клања од стране четника, али ништа није било стравичније него када су доведена ова деца. У свакој кући било је такво расположење као да им је мртава лежао у кући. Такво расположење трајало је све време док су ти другови овде били. . . ”

Занимљиво је да су у време четничке издаје и масовног стрељања родољуба на брду Крушик Радио-Лондон, па чак и Радио-Москва, јављали да се четници Драже Михаиловића боре за слободу у Србији. Револтиран овим лажима и фалсификовањем историјских чињеница, Јосип Броз Тито је преко радио-станице у Загребу, којом је руководио Јосип Копинич, 25. новембра 1941. године, упутио у СССР интервентни телеграм. У поруци упућеној Копиничу друг Тито наглашава:

„Хитно предај овај телеграм горе, јер радио из Москве јавља ужасну глупост о Дражи Михаиловићу са којим смо ми водили крваву борбу већ мјесец дана. . . Он нае је напао 2. новембра и покушао да нас разоружа, али смо га ми потпуно разбили. . . Он је успио на прева ру разоружати у Горњем Милановцу (и још неким местима — примедба М. Р.) око 360 људи и онда их је предао Нијемцима у Ваљеву. . . У Мионици код Ваљева, Дража је дао убити 17 наших болничарки и 20 другова, који су ишли према Ужицу у наш штаб. У Коејерићу су његови људи страшно унаказили око 15 наших партизана и два учитеља. . . То су звијери. Ми смо због Лондо-

на одустали да Дражу Михаиловића потпуно ликвидирамо, али ћемо тешко моћи задржати наше партизане да то учине. Јави горе да престану давати глупости које шири лондонски радио.

Имамо све доказе да Дража отворено сарађује са Нијемцима у борби против нас. Дражини људи ни једног метка не испаљују против Нијемаца. Сву борбу воде само партизани. . , "п"